

Lidt om præsterne i Slesvig stift

1743, 1768 og 1793

Af *Thomas Otto Achelis*.

Ved det sydvestlige hjørne af den store paradeplads i Rensborg ligger overfor Christkirken et stort hus, som kong Christian 5. lod bygge for generalsuperintendenterne.¹ Dets nuværende betegnelse er „Königinstrasse Nr. 1“.² Der har de kongelige generalsuperintendenter for hertugdømmerne fra Josua Schwartz til Johann Leonhard Callisen († 1806) boet i 113 år. Både husets dimensioner og dets indretning med et særligt „Biblioteque“ — sikkert et enestående fænomen i den gamle landsfæstning — viser dets betydning.

Fra København kom i maj måned 1729 dertil Georg Johann Conradi. Han var, godt og vel halvtreds år gammel, af kongen udnævnt til generalsuperintendent for den kongelige del af hertugdømmerne. Født i Riga, som fra 1629 stod under svensk herredømme, havde han været svensk feltpræst og præst ved den tyske St. Gertruds kirke i Stockholm, hvor hans billede hænger, derefter fra 1720 tysk hofpræst i København. 1728 blev han udnævnt til generalsuperintendent og har i pietistisk ånd virket i det udstrakte område fra Kolding fjord ind til Holstens sydgrænse i næsten en snes år.

Han var en utrættelig visitorator; hvert tredie år kom han til hvert sogn eller næsten hvert sogn; syv gange har han i sin embedstid været i hvert herred. Gennem den høje port i generalsuperintendentens hus, som er bevaret i sin gamle skikkelse, kørte han ud med tre eller fire spand heste foruden bivognen til rejsegodset. Som ledsagere havde han sekretæren, en ung teolo-

gisk kandidat, og tjeneren. Aftenen var bestemt til samtale med præsten, den følgende formiddag til gudstjeneste med påfølgende overhøring, hvorefter turen gik videre til det næste sogn. Inden han kom, havde han sendt præsten en liste med 286 spørgsmål, som denne skulle svare på.³ Bl. a. skulle han angive, hvor han var født, og hvilke universiteter han havde besøgt. Svarene giver en del interessante oplysninger.

Indtil 1720 havde de vordende præster i den hertugelige del den forpligtelse at studere to år i Kiel, en forpligtelse, som rigtignok langtfra alle har overholdt. Nu var valget frit blandt de lutherske universiteter, medens i de kongerigske stifter to års studium i København var foreskrevet. En forandring for hertugdømmerne kom den 1. april 1743 med et »Patent wegen der Frequenz der Universität zu Copenhagen«. Kong Christian 6. erklærede, at på få undtagelser nær vil »undersåterne i Vore Tyske Provinser« (»die mehrsten Untertanen in Unseren Teutschen Provinzen«) i fremtiden være i stand til at besøge universitetet i København; dette vil være til kongens særlige velbehag („zu allerhöchstem Königl. Wohlgefallen“). Der lovedes dem, som efterkom denne opfordring, fortrinsret ved embedsbesættelserne.⁴

Men slesvigerne havde ingen adgang til kommunitet og regensen. Ludvig Holberg erklærede 1745 „at hvis nogen tænker, at Slesvicensium admissio ad beneficia academica vil kontribuere til universitetets styrke og lustre, så ville de finde, at dette hellere vil blive til byrde, såsom derved alene vil indtrækkes de allerfattigste og fast stoddere“.⁵ 1758 blev det bestemt, at indfødte slesvigere ligesåvel som „andre danske og norske studenter“ skulle have adgang til kommunitet og regens.⁶ Naturligvis hjalp denne bestemmelse de fattige teologiske studenter fra hertugdømmet.

I 25 år stod det kongelige brev af 1743 ved magt. Men 1768 kom bestemmelsen om »bienniet« i Kiel. Kong Christian 7. bestemte, at studenterne fra hertugdømmerne skulle studere i Kiel i to år (»zwei volle Jahre«).⁷ Det var ikke en opfordring, som i 1743, men en befaling, og dertil svarer truslen, at de, som ikke har været i Kiel i mindst to år, ikke kan regne med en ansættelse „weder in civilibus noch ecclesiaticis“. Denne lov blev skæbnesvanger for den nationale udvikling i landet sønden å.

Fra 1743 til 1768 er der gået 25 år. 25 år senere, i 1793, kan vi mærke virkningen af loven om bienniet (1768), af loven om indfødsretten (1776) og af de skærpede bestemmelser angående den teologiske eksamen (1778).

Der var 1743 ansat 259 gejstlige i Slesvig stift, 1768 258 og 1793 257. Af de i 1743 ansatte var 39 endnu i embedet i 1768, af de i 1768 ansatte i 1793 56. To var i funktion både i 1743, i 1768 og i 1793: Johan Matthiesen fra Bjerrup i Fjorde sogn blev præst i Bargum 1739; han døde sammesteds i embedet 1796, 88 år gammel. Johann Friedrich Gödgens, en præstesøn fra Uetersen, var compastor i Frederiksstad 1742-1797, i 55 år. Over halvdelen af disse 257-259 gejstlige var landets egne børn.

I den „instruction“, som Conradi fik ved sin ansættelse, står, at landets indfødte børn skal foretrækkes, hvis de har den samme dygtighed som andre.⁸ Derfor havde han betænkeligheder ved at tilstå Johann Friedrich Neumann adgang til tentamen, „da han er en udlænding og født i Uckermark“.⁹ Studenten bestod, men fik ingen ansættelse i stiftet.

Antallet af slesvigere var 1743 og 1793 178, 1768 var der færre — nemlig 164. I forhold til stiftets præsteskab var der af landets børn 1743 68,7 pct., 1768 63,6 pct. og 1793 69,5 pct. Også tallet på præster, som er født i kongeriget, er vokset. 1743 var der 20, deraf næsten halvdelen — nemlig 9 — i Haderslev provsti. 1768 var der 25 fra kongeriget og i 1793 29; antallet er vokset fra 0,8 pct. over 1,0 pct. til 1,1 pct. Fra Norge er der altid kun kommet få og de fleste kun for en kort tid. I 1743 var der to præster fra Norge, begge fra Trondhjem, i stiftet, Peter Christian Jessen i Langhorn og Johannes Hover i Sønderborg; sidstnævnte møder vi 1768 i Keitum. 1793 var der ingen nordmand i bispedømmet. Fra Holsten var der i 1743 26 præster i stiftet, 1768 37, men i 1793 kun 34. Antallet var fra 1 pct. steget til 1,4 pct., men var så faldet til 1,3 pct. 1743 var tyskerne antal større end holstenernes i 1793, nemlig 36 eller 1,4 pct., men det faldt 1767 allerede til 26 eller 1,0 pct., og 1793 var der kun halvdelen tilbage, nemlig 13 eller 0,8 pct.

Kirkesproget var, hvis man bortser fra købstæderne, dansk i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg provstier, blandet i Tønder provsti og de eksempte kirker, tysk i Flensborg, Gottorp, Husum,

Ejdersted og Femern provstier. Vel at mærke: det er prædikenen, som var dansk, ikke gudstjenesten. I de sydlige provstier var prædikenen højtysk, mens befolkningen talte nedertysk, dansk eller frisisk. Da Conradi var på visitats på halligerne Nordmarsk-Langenæs i 1734, kom den gamle fuldmægtig fra Langenæs efter eksaminationen til ham, og det kom til følgende dialog:¹⁰ „Herr Superintendent, hier sind ja twee Glooven in de Gemeen!“ Conradi spurgte: „Was sind das für Glauben, mein Freund?“ — »Ick heb een, und de Lüde hebben een Gloov«, var svaret. Så kom Conradis spørgsmål: „Was habt denn ihr vor einen Glauben, mein Freund?“ — Og dertil svaret: „Datt weet ick nich. Ick glöv, watt er int lütge Katekismus steit“. — Så følger Conradis spørgsmål: „Was haben denn diese Leute für einen Glauben?“ — Og dertil fulgte svaret: „Dat weet ick oock nich, dat is en wonnerlicker Gloov“. Conradi sluttede dialogen med ordene: „Wenn Ihr nichts wisset, so geht Euren Gang“. Her hører man forskellen mellem visitatorens højtyske tale og menighedens mål. Det samme har naturligvis været tilfældet alle vegne, dog har en eller anden i købstæderne kendt til Luthers „fine“ sprog.

Værre var det i de sogne, hvor befolkningen talte dansk, i Mellem- og Nordslesvig, mellem Slien og Kongeåen. Conradi var en mand, som kendte mange sprog, græsk, latin, hebraisk, tysk, polsk, måske også svensk. Men dansk magtede han i hvert fald i 1730 ikke, skønt han i ni år havde levet i den danske hovedstad. Et vidnesbyrd derom har han givet i nævnte år, da Niels Høstmark fra Urlev mellem Vejle og Horsens, tidligere elev i Sommersted skole hos Peter Wøldicke, skulle ansættes som præst i Skodborg.¹¹ Præstesønnen fra Dalby-Urlev slap, da generalsuperintendenten „des Dänischen nicht mächtig“ var, umådeligt let fra det. Conradi har gjort sig umage med at lære det danske sprog, „um von Jedermann verstanden zu werden“.¹²

Hvis man inden for hvert provsti ordner præsterne efter hjemstavnen, så findes de fleste slesvigere 1743 i Tønder provsti med 85,7 pct. og i Åbenrå provsti med 78,9 pct. De resterende provstier har mellem 69,7 og 36,4 pct. i denne rækkefølge: Flensborg, Haderslev, Husum, Femern, Gottorp, Ejdersted, Sønderborg, de eksempte kirker og Hütten. Ved de eksempte kirker og i Hütten

provsti kan man, hvis man vil benytte dette ord, tale om »Überfremdung«.

1768 sad 87,2 pct. slesvigere i Tønder provstis 49 præstegårde og diakonater, og i Åbenrå provsti var der 73,7 pct.; der var lidt tilgang i det vestlige og lidt tilbagegang i det østlige provsti. De øvrige provstier følger med 70,9 til 42,3 pct. i denne rækkefølge: Flensborg, Husum, Gottorp, Femern, Haderslev, Sønderborg provstier, de eksempte kirker, Ejdersted og Hütten provstier; i Sønderborg provsti var halvdelen, ved de eksempte kirker og de to sidste provstier mindre end halvdelen født inden for bispedømmets grænser.

1793 var slesvigernes antal vokset i alle provstier på Tønder — som alligevel 1743 og 1768 havde de fleste slesvigere —, Gottorp og Femern nær. Kun på Femern var præsteskabets flertal ikke født inden for stiftet. Rækkefølgen var nu — fra 86,9 til 37,5 pct. — Tønder, Flensborg, Åbenrå, Sønderborg, Husum, Ejdersted, Haderslev, Gottorp, Hütten, de eksempte kirker og Femern.

Det er kun nogle tal og geografiske begreber, jeg har givet her. Men bag disse tal og begreber står menneskelige skæbner, både for menighederne og præsterne. Tænk bare på en mand som Hans Christopher Lehmann — således skrev han sit navn, og denne form benyttede også generalsuperintendenterne — fra Viborg, som fra 1736 til 1779, i 43 år, sad som sognepræst ved Ejderens nordlige bred i Sehested. I Gettorf, et af Sehesteds nabosogne, virkede 1743 to tyskere, Andreas Moritz Lange fra Salzwedel i Altmark som sognepræst og Hinrich Ernst Crantz fra Wesenberg ved Lübeck som diacon. Man tør vistnok antage, at disse to havde lettere ved at komme til rette med befolkningen end manden fra Viborg.

I Haderslev provsti blev den første holstener ansat 1797. 1743 var der heller ingen holstener i Åbenrå provsti, de fleste (7, eller 28 pct.) i Ejdersted, 1768 i alle provstier på Haderslev nær, de fleste ved de eksempte kirker (7, eller 9 pct.), 1793 ingen i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg provstier, de fleste (8, eller 8,3 pct.) ved de eksempte kirker.

I de nordslesvigske provstier Haderslev, Åbenrå og Sønderborg var der ingen tyskfødt gejstlig ansat i årene 1743, 1768 og 1793,

i Tønder provsti ikke 1793. De fleste tyskere fandtes 1743 og 1768 i Husum provsti. Det var 9 eller 21,9 pct.; i 1793 var der 2 tilbage eller 4,2 pct., i Flensborg og Ejdersted provstier kun én.

Nu var dengang i Ejdersted det gamle frisiske folkemål uddød. Ser man på de sydfra indvandrede præster i Ejdersted i 1743, så var der 6 holstenere, som talte det samme mål som befolkningen i Ejdersted. Det samme gælder også Lucas Johannes Frenckel i St. Peter, født i Hamborg, stralsunderen Heinrich Thomas Gesterding i Ø. Hever, Johann Friedrich Augustini fra Salzwedel i Katharinenherd og Johannes Sigismund Ulitsch fra Frankfurt ved Oderen i Tønning. Den eneste tysker, som havde højtysk som modersmål, hvor altså modersmålet og kirkesproget var det samme, var Johann Otto Gorr i Kotzenbüll. Han var født som præstesøn i Darmstadt, havde været dansk feltpræst i den store nordiske krig, — og så skulle han jo få et kald.

I Flensborg provsti var folkemålet dansk, kirkesproget tysk. Af provstiets 33 præster var 1743 de 7 eller 21 pct. født i Tyskland, 1768 kun 3 eller 7 pct., og 1793 var der blot en tilbage = 3,3 pct. Vi ser lidt på de 7, som var ansat i 1743. Lettest var det vistnok i sproglig henseende for Friedrich Wilhelm Cleffel, en præstesøn fra Tangermünde i Altmark, som var diaconus ved St. Nicolai. Vanskeligere var det i landsognene. To af de seks blev afsat. Christoph Heinrich Fischer fra Sachsen i Hyrup og Johann Georg Ostwald fra Falkenburg i Neumark i Sørup. En var i første ægteskab gift med en købmandsdatter fra København; det har jo vistnok hjulpet ham meget.

Som de tyskfødte præsters tal gik ned i Nørre-Angel, Flensborg provsti, således også i Sønder-Angel, Gottorp provsti: Fra 26,1 pct. over 13,1 pct. til 13,0 pct. I Boren var Georg Ernst Friederici sognepræst fra 1728 til 1749. Han var købmandssøn fra Schmiedeberg i det dengang østrigske Slesien. Da han var student i Wittenberg 1720, blev han opfordret af præsten i Lysabild til at blive hovmester for hans børn. Næste år blev han kabinetspræst i Augustenborg, og 1728 blev han valgt til sognepræst i Boren. Således kom denne slesier til Angel; det danske sprog — til sjælesorg — har han jo vistnok lært på Als. Mærkeligt er det, at en præst i Odense stift antog en hovmester fra Tyskland for sine børn.¹⁸

Som hovmestre er mange studenter kommet til Slesvig stift. Således kom Johann Melchior Krafft fra Rhineggen til godset Putlos i Oldenburg, og godsejeren, Rantzau, udvirkede, at han blev kompastor i Sønder Stapel.¹⁴ Tit gik vejen fra Tyskland til Slesvig stift over København. Østfriseren Johannes Andreas Mayer blev på anbefaling af en af hans professorer i Halle hovmester i Tønning, men han kunne på grund af Kieler bien-niet ikke få ansættelse »im fürstlichen Anteil«.¹⁵ Sognepræsten i Tønning skaffede ham en plads som hovmester hos den tyske garnisonspræst i København, hvorefter han blev diacon i Flensborg. Johann Joachim Meyer, en præstesøn fra Mecklenborg, flygtede, da preusserne udskrev soldater i hans hjemstavn, til København,¹⁶ hvorfra han efter 2 år blev hovmester hos amtsforvalter Arend Bödecker i Åbenrå og derefter præst i Simonsberg. Til Jylland kom fra Halle, anbefalet af en professor, Conrad Friedrich Wiegmann. Her lærte han dansk, blev rektor i Haderslev og derefter diacon i Kellinghusen.¹⁷

Fra nord kom studenter, som havde været ansat ved det i 1727 åbnede vajsenshus i København. Af de to første der ansatte informatorer kom Jacob Dannefer til Skodborg og Matthias Dyrhoff til Vilstrup i året 1756. Den kongelige fundats for vajsenshuset lovede informatorerne »befordring efter nogle års tjeneste«.¹⁸

Det var ialt 26 gejstlige, som havde været hovmestre, informatorer ved vajsenshuset, skoleholdere e. l., inden de fik et kald i Slesvig bispedømme. Næsten lige så mange har der været i kirken tjeneste som feltpræster, legationspræster eller skibspræster. På denne måde havde de fået et krav på en ansættelse. I kancelliet har man været klar over, i hvilke sogne der var dansk og i hvilke tysk kirkesprog eller rettere prædikesprog. Det har været det afgørende, men efter befolkningens mål har man ikke spurgt. Der var 11 tyskere og holstenere, som tidligere bar præstekjolen i felten, 7 danskere. Krigerlivet fremmede råheden, og om en, som havde stået under fanen i ti år, fortælles der, at han har pryglet generalsuperintendenten; han blev afsat som sognepræst i Have-toft i 1752. Det er naturligt, at de, som havde været feltpræster, gerne blev i landet, når mobiliseringen var forbi. Særlig gælder det for dem, som på grund af krigen ikke kunne komme tilbage til hjemstavnen.

Tyskerne forsvinder efter indfødsretsloven 1776 næsten¹⁹ fuldstændigt. 1793 var de fleste af dem, hvad romerne kaldte »depon-tani«, d. v. s. over 60 år gamle. Den yngste var Siegfried August Georg Schmidt fra Mandelsloh (Hannover) med 49 år. Med ham døde i foråret 1829 den sidste fra Tyskland tilflyttede præst (i Kaleby 1772, i Kappel 1776-1795).

Generalsuperintendenten ønskede også oplysninger om de uni-versiteter, præsterne havde besøgt. Og han fik besynderligt nok undertiden flere oplysninger, end vi kan finde i matriklerne. I København blev Eberhardus Joannes Svartse fra Lübbecke i den nordøstlige del af Westfalen student den 2. marts 1661. Han havde begyndt at studere i Rinteln, derefter var han i nogle år student i Helmstedt og Rostock. Således står der i Københavns universitets matrikel. Det må han have fortalt ved immatrikulationen, og sandsynligvis har han forevist sine dimissionsattester. Men i Helmstedts utrykte og i Rostocks trykte matrikel findes hans navn ikke; Rintelns matrikel er forsvundet i 1809 en dag, inden universitetet blev ophævet. Et andet eksempel er flensborgeren Peter Malmø. Overfor generalsuperintendenten har han angivet at have besøgt følgende universiteter: Jena, Altdorf, Leipzig, Wien, Bamberg, Würzburg, Praha og Kiel, mens hans navn kun findes i matriklerne fra Leipzig og Kiel. Enten har han over-drevet stationerne på sin akademiske vej, eller han har haft uheld med matriklerne, som ikke altid blev ført, som de burde, eller han har undladt at lade sig indskrive, enten da han fattedes penge eller fordi han mente, at han kunne bruge dem bedre end ved at give dem til universitetskassen. Paul Holst fra Haderslev er imma-trikuleret i København den 5. dec. 1707 »Kiloniensis antea acade-miä civis«. I Kiels album står navnet ikke. Til generalsuperinten-denten har han 1746 meddelt, at han havde været student i Kø-nigsberg og København, men i Königsberg findes navnet heller ikke. Man kan vistnok gå ud fra, at oplysninger, som præsterne har givet, og meddelelserne i matriklerne om tidligere besøgte uni-versiteter er rigtige, og hvis vi forgæves søger et navn i en matri-ke, så er det i de fleste tilfælde rektorens eller hans stedfortræ-ders skyld. I Freiburg i/B. mangler 12 pct. af navnene i matriklen, i Basel 1601/2 — 1665/6 kun 1,2 pct.

Til de oplysninger, som Arends giver om præsternes universi-

føttsbesøg, er det nødvendigt at give følgende rettelser og tilføjelser i den kortest mulige form. (Der henvises til Arends, E-Erfurt, Gi-Giessen, Gø-Göttingen, Ha-Halle, He-Helmstedt, J-Jena, Ki-Kiel, Kø-København, L-Leipzig, M-Marburg, R-Rostock, W-Wittenberg; i.i.m.-ikke i matriklen).

Alardus, Johs. I 5 Ha 1748. — *Ambders, Andr. Christ.* I 10 Ha 1708, Ki 1710 25/6, J 1712, Ki 1712 27/10. — *Augustini, Joh. Friedr.* I 25 R 1728, Gø 1739. — *Bendixen, Joh. Ægid.* I 40 He 1759. — *Behrens, Pet.* I 43 J 1740, Ha 1742. — *Bock, Joh. Nik.* I 59 He 1754. — *Boockhorst, Joh. Hinr.* I 66 He 1759. — *Boysen, Jac.* I 71 Ki 1683 11/9, W 1685, L i. i. m. J i. i. m., Kø 1687 13/8. — *Boysen, Johs.* I 73 R 1742, Kø 1742 7/9. — *Burchardi, Geo.* I 108 J 1733, M 1736, Ki 1736 30/11. — *Kamphøener, Friedr.* I 118 L 1698, Ki 1700 25/3. — *Carstens, Carst.* I 120 Gø 1737, J 1739, Kø 1742 1/9. — *Carstens, Hans* I 121 He 1759. — *Carstens, Joh. Friedr.* I 122 Ha 1752. — *Christiani, Wilh. Carl* I 133 Ha 1744. — *Kiesbuy, Pet.* I 135 Ha 1745. — *Clasen, Joh. Joach.* I 140 He 1753. — *Claudius, Andr. Christ.* I 140 Ha 1748. — *Claus, Joh. Casim.* I 146 Gø 1748. — *Knigge, Andr. Es.* I 154 He 1703, J i. i. m., Kø 1721 15/11 (ikke 1722). — *Koch, Detl.* I 158 Ha 1763. — *Koch, Paul Jac.* I 160 J 1727, W 1728. — *Krag, Johs.* I 166 Kø 1722 7/5, W 1726, Kø 1731 20/1. — *Cramer, Pet. Pet.* I 169 J 1727. — *Krohn, Conr.* I 173 Ha 1701, Ki 1702 26/4. — *Desenis, Mich. Herm.* I 198 W 1725. — *Dresler, Joh. Mart.* I 206 He . . . , J — *Ebbesen Ebbe* I 211 W 1750, Gø 1752, Kø 1755 18/6 (ikke 1753). — *Edlefsen, Edl.* I 215 Ki 1686 19/6. — *Elbinger, Gerh. Eberh.* I 221 Ha . . . , J — *Esmarch, Hinr.* I 228 W 1709. — *Eybel, Gottl. Friedr.* I 232 Ha . . . — *Finn, M. G.* I 248 Ha 1722 i. i. m. Tübingen . . . — *Fischer, Joh. Aug.* I 251 Ha 1747. — *Flor, Friedr.* I 253 J 1712 W 1713. — *Flor, Mart. Rich.* I 253 Ki 1718 3/7, J 1719 (ikke Ha). — *Forchhammer, Thom.* I 256 Ha 1744. — *Friederici, Chroph. Geo.* I 262 Kø 1759 28/7. — *Fries, Christ.* I 265 L 1699, Ki 1700 16/11, R 1703. — *Geister, Friedr. Joh.* I 274 He 1750. — *Gorr, Joh. Otto.* I 286 Gi . . . , W 1702. — *Grauer, Friedr.* I 290 He 1745. — *Grauer, Hier.* I 290 J 1687, Ki 1691 28/3 (Gran.) — *Grewe, Pet.* I 293 He 1753. — *Grot., Joh. Lud.* I 296 Ha 1759, He 1762. — *Haltermann, Ferd.* I 308 R 1713, W 1715. — *Hamckens, Joh.* I 308 He 1751, Gø 1753. — *Hammerich, Phil. Ernst* I 310 J 1742, Kø 1747 15/2. — *Hass, Andr.* I 328 W 1722, Ki 1731 23/7. — *Haugen, Joh. Hartw.* I 331 Kø 1720 20/7. — *Hegelund, Pet.* I 335 Ha 1742. — *Hinrichsen, Hans.* I 345 L i. i. m., Ha 1701; ikke R. — *Hinrichsen, Johs.* I 346 Ha 1750. — *Hinrichsen, Nic.* I 346 J 1733, Ha 1747. — *Henster Joh. Nic.* I 347 Ha 1761, J 1763. — *Henster, Pet.* I 347 He 1719, Ki 1721 2/9. — *Holst, Paul.* I 361 Königsb. 1694 i. i. m., Ki. i. i. m., Kø 1707 5/12. — *Hommelhof, Pet.* I 362 Ha i. i. m. — *Hoyer, Andr.* I 365 Ha 1705, Kø i. i. m. — *Hviid, Andr.* I 372 Kø 1749 30.7. — *Häl-sen, Joh. Andr.* I 374 Gø 1749. — *Höschen, Geo. Mart.* I 378 W 1711, Ki 1715 22/12. — *Ingwersen, Brod.* I 381 J 1736, Gø i. i. m., L i. i. m.

Ha i. i. m., E. — *Ingwersen, Jens* I 381 He 1745. — *Ingwersen, Paul*. I 382 Ha 1769. — *Jessen, Asm.* I 401 Ki 1786 2/5, J 1788. — *Jessen, Joh. Christ.* I 403 Ha 1756. — *Johannsen, Friedr.* I 410 Ha 1756. — *Johannsen, Johs.* I 411 Ha 1756. — *Johannsen, Thom.* I 412 He 1749. — *Jordan, Joh. Kil.* I 414 J 1734. — *Langelott, Aug. Jac.* II 10 Ha 1764. — *Lorentzen, Paul.* II 21 Ha 1751. — *Lorentzen, Pet.* II 22 Ha 1738. — *Lesser, Wolf. Hinr.* II 26 He 1750. — *Liihme, Mart. Friedr.* II 28 Kø 1751 10/5, Ha 1755. — *Lossius, Ad. Gottfr.* II 35 W 1721, Ha i. i. m., Ki 1724 4/10. — *Lundius, Christ. Ernst.* II 38 W 1702, L i. i. m., Ha i. i. m. — *Matthiessen, Geo. Conr.* II 60 Ha 1767. — *Matthiessen, Joh.* II 60 Ha 1734. — *Meyland, Pet.* II 64 J 1720. — *Meisterlin, Jac. Friedr.* II 67 Ha 1707. — *Nagel, Joh. Gottl.* II 102 Ha 1750. — *Nissen, Johs.* II 115 Ha 1749. — *Petersen, Hans.* II 144 Gø 1765. — *Petersen, Joh. Chr.* II 148 Ha 1757. — *Petersen, Pet.* II 151 Ki 1770 19/5. — *Petersen, Ulr. Ant.* II 153 He 1755, Kø 1755 16/8, Ha 1762. — *Pistorius, Andr. Wilh.* II 162 Ha 1745. — *Poulsen, Pet.* II 171 Kø 1764 7/10, Ha 1767. — *Prætorius, Andr.* II 175 Ha 1762. — *Reinecke, Pet. Friedr.* II 193 He 1706. — *Rintze, Matth.* II 203 Ha — *Rohwer, Hans* II 209 Ha 1754. — *Roost Joh.* II 210 J 1696, Ha 1699, Ki 1701 12/1. — *Salchow, Geo.* II 218 Gr. 1734, J — *Sally, Hinr. Wilh.* II 219 Ha 1736. — *Schwartz, Geo.* II 255 Ha 1745. — *Schwoilmann, Wilh. Al.* II 258 He 1753, Ha 1754, R. 1757. — *Stahl, Seb. Hinr.* II 280 J. 1718, Ki. 1724 17/11. — *Steger, Matth. Jac.* II 284, L i. i. m. — *Sternhagen, Detl. Boss.* II 287 He 1753. — *Sternhagen, Joh. Gottl.* II 287 Ha 1748. — *Suwe, Joh. Ad.* II 299 Ha 1742. — *Todsen, Thom.* II 322; He 1759, Ha 1761, Kø 1764 21/5. — *Tychsen, Joh.* II 328 Ha 1746. — *Ullitsch, Johs. Sigism.* II 329 J 1721, Ha 1725. — *Valert, Jac.* II 333 W 1714. — *Vollertsen, Chrph. Ludv.* II 340 Ki 1776 7/10, Ha 1779. — *Wedderkop, Matth. Gabr.* II 350 Ki 1703 7/4, He 1704, J 1708, W 1708. — *Weigerich, Joh. Friedr.* II 356 Kø. i. i. m., Ha 1743. — *With, Joh.* II 374 Kø 1766 25/7. — *Witte, Joh.* II 374 Ki 1741 7/4, Ha 1743. — *Wolf, Aug. Joach.* II 381 J i 4 år, Ki 1755 3/1.

Som man ser, giver særlig de utrykte matrikler anledning til tilføjelser, undertiden dog også de trykte. Studenterne, som kun besøgte et universitet, betegner jeg med A, de, som var på flere, med B; C er summen af A og B. Resultatet af undersøgelserne ser sådant ud:

Universitet	1743			1768			1793		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Erfurt	0	0	0	0	1	1	0	1	1
Giessen	0	3	3	0	0	0	0	1	1
Greifswald	0	6	6	0	4	4	0	1	1
Göttingen	2	3	5	7	15	22	9	17	26
Halle	6	32	38	27	31	58	27	28	57
Helmstedt	2	5	7	11	8	19	11	11	22
Jena	54	70	124	63	47	110	15	20	35
Kiel	29	77	106	14	33	47	76	40	116

LIDT OM PRÆSTERNE I SLESVIG STIFT

Universitet	1743			1768			1793		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
København	21	32	53	37	40	77	44	32	76
Königsberg	1	2	3	0	0	0	0	0	0
Leipzig	2	19	21	1	7	8	0	5	5
Marburg	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Praha	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Rostock	3	16	19	4	12	16	0	3	3
Strassbourg	0	1	1	0	0	0	0	0	0
Tübingen	0	1	1						
Wittenberg	10	26	36	1	8	9	0	2	2

De fleste præster, som sad på præstegårdene i Slesvig stift 1743, havde været studenter i Jena, ligesom tilfældet er i 1768, ikke på universiteterne i Kiel og København. Kiel var 1743 på anden plads, men 1768 havde ikke engang halvt så mange været studenter på det storfyrstlige miniaturuniversitet; Kiel var langt overgået af Jena, København og Halle. 1793 var billedet fuldstændigt forandret, takket været bienniet: De fleste havde været studenter i Kiel, så følger København, Halle og til sidst Jena, som nu var nummer fire i rækken, ligesom Kiel i 1768. Tallet af studenter, som sejlede til København, er vokset fra 1743 til 1768 og har så holdt sig, men i forhold til dem, som gik til tyske universiteter, er tallet af dem, som færdedes på Frue plads, stadig steget: Fra 14,3 % i 1743 over 25,3 % i 1768 til 28,2 % i 1793.

På disse blade er der meddelt noget om præsterne, som virkede i Slesvig stift i 1700-årene, deres afstamning og uddannelse. Jeg håber, at det vil være muligt i en overskuelig tid at udgive en matrikel over slesvigske studenter fra 1517 til 1864. Disse studier bekræfter en lærd mands ord,²¹ at »menneskets erkendelse altid forbliver i forvandlingens tegn, og varig er kun menneskenes ufuldkommenhed«.

NOTER

1. Efter et foredrag i Flensborg præstekaland 25. 4. 1958.
2. Schr Sch-H Kirch Gesch 2. r. XII, 1952, s. 111-155; Jahrb Rendsb 1962, s. 28-61.
3. SJy Arb 1956, s. 254; de samme spørgsmål stillede i alle provstier.
4. Corp Const Holsat I, s. 505-507.
5. Eiler Nystrom, Holbergs egenhændige vota, 1928, s. 467.

6. Hist. T 3. r. III, s. 206.
7. Syst Samml 4, s. 513; Z Sch-H Gesch 81, 1957, s. 113-154.
8. Cod MS SH 444, s. 544 UnivBibl Kiel.
9. Schr Sch-H KirchGesch 2. r. XII, 1952, s. 128.
10. Joh. Friedr. Camerer, Vermischte historisch-politische Nachrichten, bd 2, 1762, s. 137; Schr Sch-H KirchGesch 1. r. XVI, 1927, s. 14.
11. Schr Sch-H KirchGesch 2. r. XII, 1952, s. 128; Slesv Præster, s. 318.
12. Samuel Christian Burchardi, Ueber Synoden, 1837, s. 84, anm.
13. Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1963, s. 40-42.
14. Kirchen- und Schulblatt 1888, s. 179.
15. O. H. Moller, Historische Nachricht von der St. Johannis-Kirche in Flensburg und den Diaconis, 1763, s. 47-51.
16. Rensborg, Christ-kirkes arkiv XI, 1: »Papiere über die hieselbst examinirten Candidaten der Theologie«; Familie und Volk, bind I, 1952, s. 87-88: »Ob conscriptionem autem militum, quam Borussici in Megapoli instituebant, et in qua mea maxime agebatur res, patriam relinquere coactus, Hafniam in Dania confugi«.
17. Rensborg, Christ-kirkes arkiv XI, 1. jfr. anm. 16.; Familie und Volk, bind I, 1952, s. 88. I sit vita skriver han bl. a.: »Equidem eo tempore linguæ Danicæ sic me dederam, ut in eius idiomate sermones sacros habuerim; sed quum vererer, ut curatioris pronuntiationis perfectionem adsequi possem et insuper sollicitationes propinquorum meorum accederent, divinum nutum existimavi, ut Germaniam reviderem« — Naturligvis lærte han det danske sprog på Overgård, medens mange tyskere ikke lærte det i hovedstaden.
18. Kirkehist saml 4 III, s. 536.
19. Af de 1778-1831 på Gottorp og i Glückstad eksaminerede kandidater var de 16 født i Tyskland, deraf 4 i Hamborg.
20. Oplysninger om de besøgte universiteter mangler for Joh. Hinr. Braun Arends I 98. Ad. Hinr. Hartmann I 326, Hinr. Lorenzen II 17, Geo. Lehmann II 24, Joach. Hinr. Neumann II 110.
21. P. Lehmann, Erforschung des Mittelalters, V, 1962, s. 481.